

Demeter Zsuzsa

HOGYAN OLVASSUNK ANTOLÓGIÁKAT?

– az Alapművelet és az Ajtók című antológia –

Hogyan olvassunk antológiákat? Olva(s)sunk-e egyáltalán? Néhány évtized távlatából részben eldöntött kérdés, kit felejtett el az irodalom, vagy ki felejtette el az irodalmat. Célja-e egy antológiának a csupa maradandó szerzők/szövegek közlése? Vagy egyáltalán, mi a célja? A válasz sokféle, antológiától/szerkesztőtől is függ. Olvashatom hát a szerkesztői szándékok felől is, sok mindent elárul az adott korszak irodalmáról, irodalomszemléletéről, nemzedéki vitáiról, irodalompolitikájáról vagy magáról a cenzúráról. A negyedik Forrás-nemzedék antológiájának nevezett *Ajtók* és az *Alapművelet* esetében talán a cenzúra történetéhez is közelebb kerülhetünk, ha kis kutakodással előkeressük a kolozsvári Szabédi-házban őrzött Kriterion Könyvkiadó hagyatékában a két antológia iratanyagát¹ – ennek alapján megállapíthatjuk, az antológiák története egyben a cenzúra története is.² De olvashatom a kortársak szemüvegén keresztül is, az talán a

- 1 A Kriterion-hagyaték 46. doboza az *Alapművelet*, a 47. doboza az *Ajtók* gépiratos anyagát tartalmazza: az *Alapművelet* esetében a tartalomjegyzék-változatokat, a szerkesztő Egyed Péter román nyelvű referátumát, Markó fülszövegét, a bukaresti kiadónak küldött átiratokat, az életrajzi adatokat, illetve maguknak a verseknek a gépiratait. A prózaantológia anyagai között, amelynek szintén Egyed Péter volt a gondozója, a tartalomjegyzék mellett a fülszöveget is megtaláljuk, ebben még 21 prózairót említenek – a nyomtatott verzióban már csak 20 szerepel –, feltehetően ebből ered, hogy a nyomtatott verzióban hol 20, hol 21, hol 22 név szerepel. Sajnos a szövegek gépiratai nem találhatóak meg a Kriterion hagyatékában.
- 2 Anélkül, hogy részletesen kitérnék a kiadó hagyatékában található gépiratos anyag, illetve a nyomtatásban végül megjelentek közti különbségre, érdemes főbb vonalakban jelezni az eltéréseket. A talán legfontosabb eltérés az *Alapművelet* címében és cikluscímeiben található: a hagyatékban *Lenni vagy lenni* cím alatt szerepel a Markó Béla szerkesztette versantológia, indoklást azonban nem találunk arra nézve, mi készítette a kiadót és a szerkesztőt a kötet cím megváltoztatására. Mindkét címvariáns egyébként egy-egy, a kötetben szereplő versnek a címe (a Dénes Lászlóé és a Balázs Tiboré, s mindkét vers szerepel a kötetben, s igazán kíváncsi vagyok, Dénes László versében vagy verscímében mi kifogásolni valót talált a cenzúra). Az *Alapművelet* sorszámmal tagolt ciklusait az eredeti gépiratban a *Lenni vagy lenni* cím szavai tagolták, s a szerzők ciklus szerinti csoportosítása sem egyezik a végleges változatáéval – a szárhegyi tanácskozáson Markó Béla cenzurális okokkal magyarázta az antológia címének a megváltoztatását, mint ahogy azt is, miért nem egyezik a tervezett és kiadott kötet szerzőinek

legizgalmasabb számomra. Egy jó antológia egy adott irodalomtörténeti pillanatot rögzít/merevít ki. Jó kérdés, minden antológia mögött kitapintható-e irodalomtörténeti pillanat, vagy másként megfogalmazva: hány évtizednek kell eltelnie ahhoz, hogy irodalomtörténeti pillanatot/irodalmi generációt rögzíthessen egy antológia. Amely olyan, mint egy csoportkép: felfér rá majd' mindenki, aki az adott helyen és pillanatban az irodalmi pályán labdába rúghatott. Akár egyszer is. Nincs minden nemzedéknek/kornak Puskás Öcsije, persze, de a maga nemzeti 11-ét minden kor/nemzedék felmutathatja. Akár többször is, cseréket eszközözve. Amit a kor- és pályatársak, az idősebb nemzedékek/szerkesztők/olvasók legitimálnak és elfogadnak vagy sem.

Az 1985-ös, Markó Béla szerkesztette versantológia, az *Alapművelet*³ után bő egy évvel jelenik meg Mózes Attila gondozásában az *Ajtók*⁴ című prózaantológia – s bár szándék szerint egymás párjainak készültek, nem is különbözhetnének jobban egymástól – igaz, ez a különbség elsősorban a szerkesztői intención mérhető le, magukon a szövegeken aligha. Markó ekkor az *Igaz Szó* versszerkesztője, Mózes az *Utunk* prózarovatát igazgatja. Hogy ennek van-e bármilyen köze ahhoz, hogy kik kerültek be az antológiába, jó kérdés. Megkülönböztető jegynek viszont kijelölhető.

névsora: a hagyatékban található tartalomjegyzék szerint eredetileg szerepelt a szerzők között Kristó Tibor (*Nem jut szerep a madaraknak, Névvészoló, Régi fénykép, Mégse bánjuk a tegnapot, Leltár, A lélek legmélyebb zugában, Baleset, Dal a társért, aki nem érkezik, Au retour*), Majla Sándor (*Komikus plágiumok az életről*) és Kelemen Atilla (*A mi régi nagy fényes kocsmánk, Kék atlaszszelyem ruhában ma erre lovagolt a kedvesem, Próbáld meg te is*).

Az *Ajtók* eredeti kötettervéből végül nem kerültek be a nyomtatott változatba Bíró Éva (*Tükörtapéták*) és Zudor János (*Xénia/Noxim fennmaradt írásai*) szövegei, illetve a hagyatékban található tartalomjegyzékben nem szerepel a végső változatba már megjelenő Kinde Annamária és Nagy László Mihály.

- 3 *Alapművelet. Fiatal írók antológiája. Válogatta és az előszót írta, az életrajzi jegyzeteket összeállította Markó Béla.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985. Az antológiában a következő szerzők szerepelnek: Molnár Vilmos, Panek József, B. Kiss Botond, Jakabffy Tamás, Beke Sándor, Balogh P. Ferenc, Mészely József, Szabó Edit, Majla Sándor, Kinde Annamária, Vitus K. György, Molnár Ferenc Péter, Horváth Alpár, Medgyesi Emese, Sall László, Panek Sándor, Nagy Zoltán, Csiszár László, Balázs Tibor, Barabás Zoltán, Szücs László, Dénes László, Egyed Emese, Farkas Antal, Tompa Gábor.
- 4 *Ajtók. Fiatal prózaírók antológiája. Válogatta, szerkesztette és az Előszót írta Mózes Attila.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986. Prózarészlettel jelentkezik Balla István, Cserés Ferenc, Dragomán Pál, Géczy A. János, Haller I. József, Irházi János, Kassay Lajos, Kinde Annamária, Kovács Csaba, Láng Zsolt, Medgyesi Emese, Molnár János, Molnár Vilmos, Nagy László Mihály, Panek Sándor, Pillich László, Réthy István, Szombati István, Tompa Z. Mihály, Varga Sándor.

A különbözőségek ellenére a két antológiának vannak közös jegyei: a Kriterion kiadásában megjelent kötetek alcímei hasonló szerkesztési elvre utalnak: *Fiatal prózaírók antológiája*, illetve *Fiatal költők antológiája* – olvashatjuk a borítón. Az azonban, hogy a szerkesztők számára mit jelent a „fiatal” jelző, csak az előszavak elolvasása után derül ki számunkra. Mint ahogy a szerzők felsorolásából is kitűnhet, négy szerző mindkét antológiába bekerült: Kinde Annamária, Medgyesi Emese, Molnár Vilmos és Panek Sándor verssel és prózával is kísérletezik a 80-as évek közepén. Ha az antológiákban szereplő szerzők származási megoszlását is megnézzük, a partiumi szerzők túlsúlya mindkét antológiában feltűnő (mindkét kötetben kilencen partiumiak, a kötetek végi életrajzi adatok szerint) – s ez az irodalmi erővonalak tekintetében mindenképp érdekes látlelet, hiszen Partium után Marosvásárhely és környéke (5–5 szerző), illetve Székelyföld következik, Kolozsvár és környéke csak az utolsó a sorban – korabeli sajtóhírekből az is kihámozható, hogy az *Alapművelet* első bemutatójára/vitájára Nagyváradon került sor Markó Béla jelenlétében. Mindkét kötetben 20 körüli a szerzők száma – a bizonytalanságot a prózaantológia szolgáltatja, az *Ajtók* fülszövegében 20, az előszóban 22 szerzőt említenek, a tartalomjegyzékben azonban 21 szerzőt találunk. Az *Alapművelet*ben 25 költő versei olvashatók – közel ötven pályakezdő bemutatkozása tehát a két kötet, ami a korszak antológiatermésének ismeretében mindenképp nagy számnak mondható – vagy Markó Béla előszavához igazodva nyugtázhatjuk e számot azzal is, hogy „Az induló s elindítható költőjelöltek száma minálunk ezek szerint 20 és 30 között mozog.”⁵ A szerzők többsége korábban az *Iffjúmunkás*ban, az *Echinox*ban, a *Napoca Universitarában*, az *Igazság* ifjúsági oldalán vagy az *Igaz Szó Delfin* című mellékletében publikált – hogy a kötetnélküliség mennyire törvényszerű és mennyire magától értetődő egy „fiatal” antológia esetében, jó kérdés. A nyolcvanas évek kontextusának függvényében azonban sok mindent megmagyaráz: érdemes megfontolni Egyed Péter egyik későbbi, 1992-es megjegyzését a két antológia, illetve az 1991-ben megjelent *Tár-lat* című antológia kapcsán: „Talán nem mindenki tudja – mondja Egyed Péter ezen a kerekasztal-beszélgetésen –, hogy a nyolcvanas évek közepétől érvényesülő hatalmi célkitűzések a magyar

5 Markó Béla: Előszó, avagy a boldog postaláda. In *Alapművelet*, 5–9., 8. p.

sajtóra lebontva azt jelentették, hogy fiatal író csak akkor jelentethet meg egyéni kötetet, ha előzőleg szerepelt valamilyen antológiában. (...)” A Kriterion, folytatja Egyed, „megpróbálkozott mindenféle naiv trükkkel, például azzal, hogy egyre több antológiát adjon ki, hogy legyen esély. (...) Így született az *Alapművelet*, az *Ajtók*. És a kiadó szempontjából ezért volt szükség a *Tár-latra* is.⁶ S bár nem találtam kiadói forrást arra, jól emlékszik-e Egyed Péter (azaz, hogy valóban csak előzetes antológiaszereplés után jelentkezhetnek a szerzők önálló kötettel), Nemess László az *Ajtókról* írt kritikájának egy fél sora ezt látszik megerősíteni: „Igaz ugyan, hogy újabban csak az adhat ki önálló kötetet, aki már szerepelt antológiában.”⁷ Ez a tény magyarázatot adhat a korszakban megjelenő versantológiák sokaságára, az egyébként nem jellemző prózaantológia megjelentetésére, illetve arra is, hogy a két tárgyalt antológiába csak kötet nélküli szerzőket válogattak.

Az *Alapműveletet* és az *Ajtókat* egymás párjaként olvassák a kritikusok – s egyikről sincsenek túl jó véleménnyel –, noha jóval több mindenben különböznek, mint amennyiben hasonlítanak. Markó Bélának, ha megnézzük a hatvanas évek végétől megjelenő antológiákat, jóval könnyebb dolga lehetett az *Alapművelet* összeállításakor, terepszemléjéhez elegendő volt kézbe venni a korábbi antológiákat. A nagy hírű *Vitorlaének* (1967) után 1974-ben adják ki a 30 szerzőt felsorakoztató *Varázslataink* című antológiát a Dacia Kiadónál, majd 1975-ben a temesvári Facla Kiadónál megjelenik a 13 szerzőt felsorakoztató *Hangrobbanás*. A nagyváradi Ady Endre Irodalmi Kör antológiája, a *Lépcsők* – amelyet további négy kötet követ 1980-ban, 1984-ben, 1987-ben, illetve 1991-ben – vegyes műfajú, 11 költő mellett 23 prózaíró is szerepel, továbbá műfordítások, tanulmányok is helyet kapnak az antológiában. Négy évvel későbbi a Kriterion *Kimaradt Szó* című antológiája, melyben 21 szerző szerepel, míg az *Igaz Szó* vegyes antológiájába, az *Ötödik évszakba*, 1980-ban már 42 szerzőt válogatnak be a szerkesztők. 1983-as a Beke Mihály András szerkesztette, az *Echinox* szerzőit bemutató *Bábel tornyán*. Másfél évtized alatt féltucat antológia – Szávai Géza indoklása szerint, amely ugyancsak valamiféle

6 Egyed Péter hozzászólását lásd Párhuzamos monológok (Kerekasztal-beszélgetés Kereskényi Sándor, Cs. Gyimesi Éva, Bréda Ferenc, Király András, Kántor Lajos és Egyed Péter részvételével). *Korunk*, 1992/9., 117–122., 122. p.

7 Nemess László: *Ajtók és vakablakok. Igaz Szó*, 1987/6., 637–639., 637. p.

magyarázatot kínálhat e két évtized antológiadömpingjére, a hetvenes-nyolcvanas években a „kezdő tollforgató elsősorban nemzedék akart lenni”, s csak másodsorban költő, kritikus vagy prózaíró, s megfelelnek arról, hogy az antológia „inkább csak támpont az időben – melyet maga az idő kristályosít ki, és igazolja helyességét: általában utólag”.⁸

Jóval nehezebb dolga lehetett Mózes Attilának – az *Ajtók*hoz hasonló prózaantológiára a korábbi évekből kevés példát hozhatunk, a *Valakinek el kell mondanom* című, 1979-es temesvári kiadású prózaantológiát találtam mindössze. Épp emiatt Mózes merítése is nagyobb léptékű, 21 szerzője közül a legfiatalabb 23, a legidősebb 44 éves. Az *Alapművelet* szerzői között egy árnyalattal finomabb a határ, 19 és 35 év közöttiek, ám ez a fő kérdésünkön lényegesen nem változtat: vajon a „fiatal” jelző mindkét antológia esetében a kötet nélküli szerzők szinonimájaként értelmezhető, s nem nemzedéket jelöl?

A fiatal, tehát jelen esetben kötet nélküli (?) szerzők bemutatására más-más megoldást választanak az antológia szerkesztői: az *Ajtók* esetében Mózes nem rangsorol, nem próbál a szövegek mentén, azokra alapozva valamiféle értelmezést kibontani, felkínálni az olvasónak: a legegyszerűbb megoldást választja, alfabetikus sorrendbe helyezi a szerzőket és szövegeiket. Markó szerkesztési elve – melynek csak a maga által írt előszó mond ellent, miszerint „az antológiák, úgy tűnik, önmagukat szerkesztik” –, a versek csoportosítása tudatos szerkesztői koncepcióra vall: a három ciklusba szerveződő szövegek három különféle látásmód mentén szerveződnek – legalábbis az *Előszó* indoklása szerint: „A kor kínálja a kifejezést – írja Markó Béla –, és kínálja a megválaszolatlan lehetőségeket is: az érzelmes, patetikus azonosságot volt vagy leendő önmagunkkal, vagy ennek ellentétét, az ironikus, mindent szétbontó, mindent fonákjára fordító groteszket, és kínálja végül a két alternatívát egyeztetni próbáló, termékeny kompromisszumot is (?) a szüntelen önellenőrzésre alkalmas szintetikusabb látásmódot.”⁹ A három ciklus közti viszony, mondja Markó, nem hierarchikus, hanem mellérendelő, s azon belül is következtető.

8 Szávai Géza: A nézőpont újszerűsége, avagy a higgadt fiatalok. A *Hét*, 1985/26., 6. p.

9 Markó Béla: Előszó, avagy a boldog postaláda. In *Alapművelet*, 5–9., 6. p.

A két kötet szerkesztési módszerét ugyanakkor az antológia terminusának meghatározása is behatárolja – s ha megnézzük a kötetéről szóló kritikákat, azt látjuk, a kritikusok legfőbb kérdése is a fogalmi tisztázatlanságból adódik. Nemess László, aki az *Igaz Szóban* próbál rendet teremteni a különböző antológiaértelmezések között, az *Értelmező Szótárt* hívja segítségül, miszerint az antológia „irodalmi szöveggyűjteményt, szemelvényes szöveggyűjteményt jelent. Az előtag, az anto-, szóösszetételekben valami virággal kapcsolatot jelöl. Ezek szerint tehát az antológia bizonyos irodalmi szöveghalmazból az esztétikum és értékrend kritériumainak betartásával kiszemelgetett kisebb irodalmi szöveghalmaz, a nagyobbaknak a színe-java, színe-»virága«”.¹⁰

S ha már Nemess meghatározását idéztem, hadd tegyem hozzá, a Mózes szerkesztette *Ajtók* Nemess értelmezésében nem felel meg az antológia kritériumának: az, mondja, „nem a romániai fiatal rövid próza színe-virága. Az ugyanis ennél kevesebb, illetve több lenne. Úgy érzem, hogy kevesebb név, huszonegy helyett talán hét is megtette volna, illetve több jó novella ezen a tizennégy nyomdai íven.”¹¹ Az *Ajtók*, mondja Nemess, „gyengécske szerzők gyengécske mívecskéi”. (Másik megállapítását, miszerint, ha valaki jelen van a lapok hasábjain, nem feltétlenül van jelen az irodalomban, azt hiszem, ma sem ártana meghallani.)

Markó Béla az *Előszó, avagy a boldog postaláda* című előszavában *nemzedéki antológiaként* határozza meg válogatását, fenntartva, hogy nemzedéken „nem korosztályt ért”, hanem „egyazon, persze évekig eltartó, irodalomtörténeti pillanatban jelentkezők seregét”.¹² Kihallható-e az *Alapművelet*ből egy olyan közös hang, teszi fel a kérdést Markó, ami megkülönböztethetővé, elkülöníthetővé teszi az antológia szerzőit más korok, korszakok antológiájától? Az antológia révén rögzített irodalomtörténeti pillanat súlyáról azonban mintha maga a szerkesztő sem lenne meggyőződve: az *Alapművelet*, írja az előszóban Markó, nem vasárnapi, hanem hétköznapi antológia, olyan, amelyet „szinte minden évben ki lehetne adni.”¹³ Legfőbb egyénítő jegyük különbözőségük,

10 Nemess László: *Ajtók és vakablakok*, i. m. 637. p.

11 Uo.

12 Markó Béla: *Előszó, avagy a boldog postaláda...*, i. m. 5. p.

13 Uo. 5. p.

nemzedékük nem antológiászerű. Ebből a nemzedékből hiányzik „a nagy közös arc, a nagy közös póz, a nagy közös program”. „Hacsak – teszi hozzá – nem éppen az alternatív gondolkodás, (...) a sokféle értéket elismerő tolerancia a legfőbb jellemzőjük.”¹⁴

1750 példányban jelenik meg egyébként az *Alapművelet* – hétköznapi antológiához mérten nem rossz példányszám, bár tudom, inkább a mai kiadói viszonyok közepette tűnik ez a szám óriásinak. Mint ahogy a kritikai visszhangja is napjainkhoz mérten tűnik elképesztőnek. Endrődi Szabó Ernő a *Kritikában* a visszavonulás antológiájaként értelmezi az *Alapműveletet*,¹⁵ Zelei Miklós az *Élet és Irodalomban* már kritikájának címével – *De útközben elkopik az alapművelet* – is jelzi, mit gondol a válogatásról.¹⁶ Szávai Géza fentebb is idézett írásában óvatosabban fogalmaz, az ítélethezást – mint minden antológia esetében perdöntőt – az időre bizza: „Ez a gyűjtemény, írja Szávai, költöket avat, feldobván őket az időnek, ami – talán – majd a névsort jócskán módosítva, besorolja egyszer őket egy nemzedékbe”.¹⁷ Mózes Attila *A vers Forrás-vidéke* című, az *Utunkban* megjelent kritikáját akár az *Ajtók* előszavaként is olvashatjuk: az *Alapművelet* nem más, mint a „mezei had” sémavariálgatása, a kérdés az, van-e köztük több jó kötet fele mutató költő? Egy antológiáról ugyanis, írja Mózes, nem lehet megállapítani, hogy jó-e vagy rossz. Csak hogy vannak-e tehetséges, illetve jelentéktelenebb szerzői. S ezt a döntést maga az antológia hozza, mely „kegyetlen farkastörvényt ül önmaga (értsd: egyes tagjai) fölött: vannak, akik »antológiában maradnak« életük végéig, s vannak, akik antológia-értékű darabokkal jegyzik (majd) be magukat az irodalomba. Minden bizonnyal így lesz ez jelen antológia szerzőinek esetében is.”¹⁸ Mózes kritikájában mintha már az *Ajtók* előszavának megírásával bibelődne: kritikája, mint ahogy reflektál is rá, az akasztják a hóhért tipikus esete, s talán ezért is tartja az antológia lényegéből eredeztethetőnek a szövegek közti egyenetlenségeket. Idézhetjük hosszabban is akár Mózesnek az antológiára vonatkozó sorait, érvényesek az *Ajtókra* – és úgy általában az antológiákra – is:

14 Uo. 7. p.

15 Endrődi Szabó Ernő: *Alapművelet. Fiatal költők antológiája. Kritika*, 1985/12., 37. p.

16 Zelei Miklós: *De útközben elkopik az alapművelet. ES*, 1986/17., 10. p.

17 Szávai Géza: *A nézőpont újszerűsége...*, i. m. 6. p.

18 *Utunk*, 1985/40., 1-2., 2. p.

„az antológia csak látszólag demokratikus költői fórum, valójában a legkegyetlenebb megmérettetést jelenti a résztvevők számára, s nem a mérlegelő elemzésben, nem a jóindulatú várakozásban, hanem az azonnali viszonyíthatóságban. A kulturált »technicistát« csak egy hajszál választja el a költőtől; a költészet és az ő próbálkozásai között viszont hajszálrepedés keletkezik, mely akkor tágul szakadékká, ha nyilvánvalóan és egyetlen fedőlapon belül mérettetik másokhoz. Ami az igazi költészetben pátosz, líra, ötletesség, filozofikum, igazság, telítettség, szellemi izgalom, hatásos hangulati háterszág, termékeny költői kép, komoly játék, az a viszonyítottságban bombasztikumává, a lirizálás mesterséges túladagolásává, a pusztá kijelentések sűrűjében elvesző ötleteskedéssé, sokat sejtetni akaró filozofálgatássá, a közhely igazságértékének túlbecsülésévé s ez által a lírai telítettség csökkent értékűségévé, »érdekeskedéssé«, hangulatocskák hatásvadász módon való összerovásává, meddő, asszociációkat nem csiholó képhajhászássá s ugyancsak meddő játékossággá lesz.”¹⁹

Lászlóffy Aladár, Szász János, Kántor Lajos az *Igaz Szó* Fórum rovatában bírálják az *Alapműveletet*,²⁰ észrevételeikre Markó *Mea culpa*²¹ című írásában válaszol. A nemzedék meghatározásához nincs meg a kellő irodalomtörténeti távlatunk, mondja Lászlóffy Aladár, a nemzedéki antológia meghatározása így eleve téves. A költői nemzedékek egyébként sem antologikus alapon fognak elkülönülni, s közel sincs ekkora tétje egy antológiának, amely Lászlóffy meghatározása szerint mindössze: „publikálási alkalom, lehetőség, semmi egyéb”, a fiatal jelző pedig nem jelent mást, mint hogy „az indulásban: a *bekerülés* dolgában »fiatalok« most mind, függetlenül attól, hogy nem egykorúak (...) a lelkesedés és a céltudat hozza össze őket ebbe a rendszerint alkalminak bizonyuló szövetségbe.”²² Lászlóffy, bár megjegyzi, a kötetben tehetségtelen költő nincs, nem tér ki részleteiben az egyes szövegekre, megteszi ezt helyette Szász János, aki a szabadvers uralmát hangsúlyozza. Mindkét kritikusnál keményebb hangvételt üt

19 Uo. 2. p.

20 Szentől szemben – fiatalokkal. Lászlóffy Aladár: Üdv a seregrésznek (353–356); Szász János: A költészet jövője (356–358); Kántor Lajos: „Észrevétlenül, mint egy költőszót” (358–360). Fórum. *Igaz Szó*, 1985, 610. p.

21 Markó Béla: *Mea culpa*. Disputa. *Igaz Szó*, 1985/11., 458–460. p.

22 Lászlóffy Aladár: Üdv a seregrésznek, 354. p.

meg Kántor Lajos, aki egyenesen versírók és nem költők antológiájáról beszél: a szövegek olvastán az unalom jutott eszébe: „A töredékek fölénői – ez a feltétele annak, hogy egy hangulat, egy pillanat rögzítésénél többről, költészetéről és költőkről beszélhessünk. Az *Alapművelet* utóbirára kevés lehetőséget kínál. A legszívesebben Markó Béla kötetnyitó prózájánál időznék el, ez ugyanis messze a legkiteljesedettebb, egyértelműen magával ragadó líra e Kriterion-kiadványban.”²³ Feltűnő, hogy a felsorolt kritikákban a hangsúly nem annyira a szövegekre, mint az antológia, a nemzedék fogalmának meghatározására esik, illetve a szerkesztői előszóra – nem véletlen, hogy ezt Markó Béla is szóvá teszi *Mea culpa* című válaszcikkében, ahol elsősorban a Lászlóffy Aladár által felvetett nemzedéki kérdésre reagálva vitatja az antológia pusztán „publikálási alkalom” meghatározását. Markó, kritikusaival vitatkozva, továbbra is fenntartja nemzedékiségről vallott, meglehetősen tág kereteket kínáló, nézeteit: „kénytelen vagyok egy nemzedéknek tekinteni azokat – írja –, akik hasonló körülmények között nagyjából egy időben találkoztak az irodalommal, vagy nem is annyira az irodalommal, hanem a körülöttük lévő világ megfogalmazásának igényével.”²⁴

Mózes Attila előszavának első mondata így hangzik: „Íme egy fiatalpróza-antológia”. Az *Ajtók* már említett előzmény nélkülisége nemcsak az egymáshoz viszonyítás lehetőségét zárja ki – a próza már lényegénél fogva kevesebb fogódzót ad a közös jegyek kijelölésére, állítja Mózes, így lehetetlen a szövegek bármiféle csoportosítása, ezért dönt az alfabetikus sorrend mellett. Érdemes kiemelni, hogy Mózes – Markó Bélával ellentétben – nem nemzedéki antológiában gondolkodik, őt a *fiatal prózaíró* meghatározása érdekli, s Markóhoz hasonlóan az antológia kapcsán felmerülő fogalmi kérdések mentén fogalmazza meg előszavát.

Hogy meddig fiatal egy prózaíró? – teszi fel a kérdést Mózes, s válasza azért is jelzésértékű, mert a beválasztott szerzők közül nem egy idősebb az akkor 34 éves, hétkötetes Mózesnél.

„Egyesek szerint, amíg nem közlik írásait, mások szerint az első kötetéig... vagy amíg újítani képes. (...) Nálunkfelé a hallgatólagos-»hi-

23 Kántor Lajos: „Észrevétlenül, mint egy kötőszót”, 358–359. p.

24 Markó Béla: *Mea culpa*, 458. p.

vatalosan« elfogadott korhatár sokak szerint a harmincöt év. Megint mások szerint addig fiatal, amíg be nem fut vagy míg túl nem lépi egy antológia karámját, s nem nyit »magánműhelyt«. Leggyakrabban azonban a prózáiró »fiatalsága« szinonim fogalom a kezdőséggel. Jobb híján ezt a meghatározást ajánlom jelen antológia szerzőinek esetében is, mert egyébként eltévednénk a »szempontok« útvesztőiben”.²⁵

Ritkán olvasni olyan keserű előszót, mint a Mózesé: egy, a *Brassói Lapokban*²⁶ készült 1987-es interjúban egyébként Mózes választ ad keserűségére: több mint harminc prózáirótól ezer oldalnyi próza érkezett – a vállalható kétszáz oldalból elkészült *Ajtók* a romániai magyar prózairodalom utánpótlásának akkori állapotát tükrözi: „ez van, ilyen (ember)anyag gyűlt össze és válogatott ki” – írja ugyanerről az előszóban. Míg Markó hétköznapi antológiáról, Mózes az irodalom peremvidékéről beszél az általa szerkesztett antológia szerzői kapcsán. Ítélete nemcsak az antológiának szól – mely teret ad az irodalom peremén elhelyezhető szerzőknek –, hanem a folyóirat-szerkesztőknek is, akik a „jó, mert nincsen benne semmi” elvére hagyatkozva adnak érdemtelenül közlési felületet a szerzőknek. Szükségszerűen tarka tehát válogatása, ami Mózes szerint egy antológia ismerve is. Ellentétben Nemess Lászlóval, a színvonalbeli tarkaságot is megengedhetőnek véli – hiszen, mint írta a Markó antológiája kapcsán is, az antológia a legkönyörtelenebb megmérettetés terepe, így azonnal kitűnnek az „egymás mellett öregedő, egészen zsenge korú dilettánsok”, az „ifjú titánok”, „későn kezdők”, „fiatal és idősebb akarnokok, no meg konok tudatossággal építkező tehetségek”. De mindig is a csúcok jelölik ki egy antológia teljesítményét, még ha ez jelen esetben két-három szerzőnél többet nem is jelent, s ezeknek a csúcoknak a meg- és felmutatásáért van értelme antológiát szerkeszteni és kiadni. Az *Ajtók* a határesetek és a sarkítható ellentétek antológiája, az árnyalatoké és fokozatoké. Alsó és felső határt egyaránt felmutat, állapítja meg Mózes, jól sikerültnek pedig akkor mondható, ha a tehetséges elem túlnyomó többséget képvisel e köztes értékterületen. Ám ennek megállapítása, mondja Mózes, a kritika dolga.

25 Mózes Attila: Előszó, 6. p.

26 Szenyei Sándor: Beszélgetés Mózes Attilával. *Brassói Lapok*, 1987/14., 5. p.

A kritika nem is várat sokat magára, az *Utunkban* négy bírálóat is születik az antológiáról: Jakabffy Tamás, Marosi Péter, Szócs István és Borcsa János tollából.²⁷ Az *Igaz Szó* az 1987/6-os lapszámának Fórum rovatát teljes egészében az *Ajtóknak* szenteli: Kovács János, Bajor Andor, Nemess László, Balogh F. András, illetve Gálfalvi György véleményezi Mózes válogatását.²⁸ Az *Ajtók* fogadtatása, csakúgy, mint az antológia maga, igencsak vegyes. Ahogy az *Alapművelet* kapcsán is a közös hang hiányát emelték ki, a prózaantológia kapcsán is ez talán a legfőbb megállapítása a kritikusoknak – Bajor Andor találó hasonlatát idézve: nincs semmi közös a szövegekben, „még egy fölthajtott gallériú pesszimizmus” tekintetében sem. Az ajtók mögött „elég sok (még egy is sok) arc nélküli személy lappang, elképzelésem szerint a fejükre húzott szürke harisnyával. (...) Az itt matató, lényegeseket közlő személyek többnyire névtelenek, csak a szürke harisnyára írtak föl egy A vagy B betűt. Nyilván, hogy megkülönböztessék magukat C-től és D-től” – folytatja Bajor. A névtelen szerzők mellett Láng Zsolt vagy Molnár Vilmos prózája kiemelendő – még akkor is, ha Szócs István megállapítása szerint a szerzők mindössze egyötödénél van nyomokban tehetség, háromötödük eléri a megjelentethetőség szintjét, feltűnő biztonsággal vállalják a közhelyeket, és senki sem akarja átugrani a saját árnyékát. Ha az *Alapművelet* a határesetek antológiája, akkor az *Ajtók* az illedelmességé, szellemében pedig, Marosi megállapítása szerint, olyan, mintha a szövegek egy múlt század végi antológiából kerültek volna elő. Afféle kordokumentumok, így joggal emlékezteti Gálfalvi György – aki egyébként antológián kívüli szövegek mentén igyekszik végigolvasni a válogatást – Mózes az *Igaz Szó* 1977-es prózavitája kapcsán megfogalmazott elégedetlenkedésére. Figyelmünkbe ajánlja:

„Mózes Attila 1977. október 30-án, az *Igaz Szónak* a fiatal írók problémáiról rendezett kerekasztal-értekezletén elhangzott vitaindítóját, amikor a mostaninál sokkal »meredekebben« fogalmazta meg

27 Négy bírálóat egy antológiáról. Jakabffy Tamás: Merre nyílnak az ajtók?; Borcsa János: Ajtók? Féltégla!; Szócs István: Kollektív írói egyéniség?; Marosi Péter: Fura életképeken innen és túl. *Utunk*, 1987/12.

28 Kovács János: Innen és túl az Ajtókon; Bajor Andor: Zárt ajtók, nyitott ajtók, Nemess László: Ajtók és vakablakok; Gálfalvi György: Téblábolók és továbblépők; Balogh F. András: Az Ajtók – háromszor. Fórum. *Igaz Szó*, 1987/6., 632–643. p.

hiányérzeteit, kételyeit, kívánalmait. Tehette, mert akkor nem antológiát szerkesztett, illetve előszavazott, tehette, mert az alkalom másfajta felelősséget rakott a vállára, s főleg azért tehette, mert abban az irodalomtörténeti pillanatban többek között Egyed Péter, Szávai Géza, Molnár H. Lajos, Káli István, Bölöni Domokos, Lőrincz György, Varga Gábor és maga Mózes Attila volt első kötete előtt álló fiatal író, s az ő pályakezdő írásaikkal kapcsolatban még a hiányérzet, kétely és kíváncsi is könnyebben fogalmazódott meg.”²⁹

Megpróbálom hát összeolvasni a két antológia szöveghelyeit, több mint harminc év távlatából. Név, cím nélkül. Ez esetben talán nem is fontosak, s ezzel igazat adok Szávai Géza véleményének a szövegek és szerzők időtállóságáról. Hasonló életérzés, világtapasztalat, tematika körvonalazódik, a világuk közti határvonalak illékonyak bizonyulnak. A Gálfalvi György által említett hiányt, kételyt, kívánalmat nem a szövegekkel, hanem leginkább a szövegekből érzem, hisz világuk „csöppnyi föld a tejútrendszer perifériáján”, ahol „a sivatagok a legérdekesebb helyek”, de elbírják még a Föld magányát/úgyis hiányunk valamiből”, úgyis „kitörlőd magad a képből”. A sivatag-motívum mellett gyakori eleme a szövegeknek a sziget, amely vagy „állandósítja a múltat”, vagy épp ellenkezőleg „parányi boldogságsziget”. A folyamatosan kísértő közös múlt gyönyörű képzavarral élve „egy csüngő telefonkagyló/jelenében van”, nem véletlen hát, hogy szükösnek bizonyul, viszonylagossá válik: „hosszú takaró e század/mégis ki-ki lóg a lábunk”. A történelemmel, a múlttal való szembenézés azonban nem jellemző e szövegekre, annál inkább a hűvös, személytelen távolságtartás: „sohasem szeretett a történelem útjába kerülni”, s „Nem jajgatunk, mert nincs kinek”. Marad hát az irónia, mert „továbbra is szeretnek sakkozni”, még ha „a nyolcvannegyedik lépésben / a történelmi játszma / függőben maradt”. Vagy a képzavar: „köszönöm / a természet nagy körmondatát / a létet melynek körmönfont / göröngyökkel díszített karójára / felfuttathatom életem”. Önmaguknak „csak én tartogatok meglepetéseket”, a hiány mellett önmaguk parányiságának, semmiségtudatának lenyomatait a szövegek: az ember „a tárgy és ő az alany”, s különben is „kavicsok vagyunk/a sziklaszirt alatt / úgy, / ahogy a

végtelen / csak morzsa a végtelenben”. A nagy hiánytapasztalásban „útközben elkopik a pátosz”, s „úgysem szülnék a vemhes / anyaállatok kitapétázott tegnapot”. Útjuk sehova tartó, „és elindulok: / sehova / ezekkel a tördelt sorokkal”. Önértelmezésük szerint nemzedékük „pattogatott nemzedék, bezárt a kávézó / bezárt a mi nemzedékünk is a legfrissebb lányok névsorával – / Bezárt minden, bezárkózott furcsa, párhuzamos önmagába”. „Persze – mondod – nagy dolog semmi sem lenni valahol”, s „meggyőződéssel nézte a semmit – önmagát”. A be- és elzárttság motívuma is fokozható: „Zsákutcában lakunk / életünk a rend csalhatatlan / bizonyítéka”. Ars poeticájuk is van, igaz, hogy ellen-ars poetica, de több a semminél: „a szavak mögötti huzatban / örökkön didergő tudat van”, „te voltál ez is / mögötted senki helyetted senki / nincs más választásod: / OLYAN LESZEL AMILYENNEK A SZAVAK MEGÁLMODNAK”. Főként, ha hiányoznak, mint az *Alapművelet* kötetzáró versében: „de vigyázz lábujjhegyen járkálj / s ne érj a falakhoz mert könnyen”.

Az *Alapművelet* lezáratlansága, illetve a fentebbi szövegpasszusok is arra készítetnek, megfontoljam a Molnár Vilmos *Nézőpont* című versében mondottakat az antológia olvasásakor. Azt hiszem, hasznos lehet.

„kedves barátom próbálj meg elképzelni akár-
de akármit fordítva kissé oldalról és ami a
legfontosabb: felülről sokkal magasabbról
kedves barátom most mit cselekszel kérlek ilyent
többet ne tégy én nem arra kértem az én kedves
barátomat hogy így kicsavarodva fejreálljon a levegőben.”